

1322 B
405

Η ΒΕΝΕΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ (1211-1669)

Ε ι σ α γ ω γ ή

Η Κρήτη, στο σταυροδρόμι τών τριών ηπείρων, στο κέντρο τής Ανατολικής Μεσογείου, είναι ένα νησί ιδιότυπο στη γεωλογική του διαμόρφωση, στην αρχαιολογία του, στην ιστορία του, στη Λαογραφία του. Η θάλασσα ~~π~~ που το περιβάλλει, υπήρξε ευλογία για την Κρήτη, γιατί σ' αυτή και στα ψηλά βουνά της οφείλει τη δόξα της.

Αλλά υπήρξε και κατάρρα, γιατί, λόγω τής στρατηγικής θέσης ^{της}, προκάλεσε το ενδιαφέρον τών διαφόρων κατακτητών, από την αρχαιότητα μέχρι τών ημερών μας. Ρωμαίοι — για να περιοριστούμε στους ιστορικούς χρόνους — Άραβες Σαρακηνοί Βενετοί, Τούρκοι και τελευταία οι Γερμανοί Ναζί, που όλοι άφισαν τα ίχνη τής διάβασής των.

Ένας απ' αυτούς τούς κατακτητές — οι Βενετοί — που κυριάρχησαν στην Κρήτη σχεδόν πέντε αιώνες και τα ίχνη τής διάβασής των είναι ζωντανά ακόμη σε έργα μνημειώδη, φρούρια, υδραγωγεία, οικήματα κ.λπ., ακόμη και στο ανθρώπινο στοιχείο, θά μας απασχολήσει στη σημερινή μας ομιλία.

Δυόμισι αιών^ε σχεδόν διήρκεσε η Δεύτερη Βυζαντινή περίοδος στην Κρήτη, 961-1204. Τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία κυβερνούσαν τούς τελευταίους αιώνες της, ανίκανοι αυτοκράτορες. Είχαν επιτ^ρο^ς Φράγκους, στους Βενετούς και λοιπούς, να ιδρύσουν στην Πόλη αυτοδιοικούμενες, περιτοιχισμένες παροικίες, που είχαν καταντήσει "κράτος εν κράτει". Ο Αλέξιος ο Α΄ είχε παραχωρήσει στους Βενετούς *Epitulationi*, που, στην ελληνική γλώσσα λέγονται διομολογήσεις. (Βλ. Α. Α. Vasiliev *Ιστορία τής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, μετάφραση Δημοσθ. Σοράμη, Αθήνα 1954). Γνώριμο φρούτο και στη νεώτερη Ελ^αδα, που σημαίνει *κα*ραχώρηση προνομίων σε ξένο κράτος, ιδιαίτε^ρη δωσιδικία κ.λπ., όπως είναι οι σημερινές αμερικανικές *έ*σεις στο ελληνικό έδαφος, που έχουν χυθεί ποταμοί αιμά^τος επί αιώνες και μέχρι χθές ακόμη, για την απελευθέρωσή

του. Η Ιστορία επαναλαμβάνεται. Αλλά δυστυχώς, παρά τις νυπές εμπειρίες, δεν διδάσκει τις εκάστοτε κυβερνήσεις της Χώρας.

Η πλεονεξία των ξένων, όπως συνήθως, και η ασύστολη διωγή των προς τούς κατοίκους της Κωσταντινούπολης, δημιούργησε στους κατοίκους αυτούς φοβερό μίσος, που ξέσπασε σε σφαγή των Φράγκων το 1182. (Βλ. ο.π. Vasiliev, σ. 533).

Η ανάμνηση των σφαγών αυτών, αλλά και τα συμφέροντα των Φράγκων, και ιδίως της Βενετίας, στην Ανατολή ήταν μι-ά από τις αφορμές να στραφεί προς την Πόλη η Δ' Σταυροφορία, να την καταλάβει, να διαλύσει την Αυτοκρατορία και να μοιραστούν οι "Σταυροφόροι" τις επαρχίες της αλλά και να ανοίξει τις Πύλες και την όρεξη στο νέο βάρβαρο ανατολίτη κατακτητή, τον Τούρκο, που και μέχρι σήμερα είναι ο Χαϊδεμένος της Πολιτικής των Δυτικών ~~Αυγών~~ Δυνάμεων!

Η Κρήτη δόθηκε στον αρχηγό της Σταυροφορίας Βονιφάτιο το Μουφερατινό ((Bonifacius Montiferrati Marchio), αφού την είχε υποσχεθεί σ' αυτόν, ο μτέπειτα Αλέξιος ο Δ'.

Ο 4ος δόγης της Βενετίας Ερρίκος Δανδολος (Enrico Dandolo), ο οποίος της Δ' Σταυροφορίας, συνομολόγησε μυστική συνθήκη με το Βονιφάτιο, τη γνωστή Refutatio Cretae, που σημαίνει αποποίηση, εκχώρηση της Κρήτης. (Βλ. το κείμενο της συνθήκης στην Creta Sacra, II, σ. 222) αντί 1000 μάρκε αργυρές, που αντιστοιχούν περίπου σε 3000 χρυσές λίρες.

Αλλά ~~οι~~ απασχολήσε- της Βενετίας να εξασφαλίσει τις άλλες κτήσεις, που πήρε στο μερίδιό της, δεν της επιτρέψαν να καταλάβει αμέσως την Κρήτη. Και έδωσε την ευκαιρία στον αρχικουρσάρο της Γένοβας Enrico Pescatore, γνωστό και με το όνομα "κόμης της Μάλτας", να καταλάβει την Κρήτη το 1206 χωρίς καμιά αντίδραση. Έγινε κύριος όλης τής Κρήτης και έκτισε 15 φρούρια στις επαρχίες της, στα οποία εγκατάστησε φρουρές. (Βλ. ~~Εα~~ ~~θου~~ ~~δίδη~~, Βενετοκρατία, σ. 6).

Η ~~α~~ ~~ν~~ ~~ε~~ ~~γ~~ ~~ε~~ ~~ρ~~ ~~σ~~ ~~η~~ ~~1~~ ~~5~~ φρουρίων, σε διάφορα μέρη της ν- σου, σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, σε τόπο και λαό ξένο σ- αυτόν και άγνωστο, δημιουργεί ανεξήγητες απορίες. Είναι δι- νατόν σε διάστημα ενός χρόνου, που κι αυτός δεν μπορούσε

να χρησιμοποιηθεί ολόκληρος, λόγω καιρικών συνθηκών, να κτιστούν 15 φρούρια; Το πιθανότερο είναι-νομίζω-ότι τα περισσότερα τουλάχιστο υπήρχαν από τη Β' Βυζαντινή περίοδο και ο Πεσκατόρε ^{τα} ανακαίνισε. Την άποψη αυτή ενισχύει και η ονομασία Καινούργιο (Νουονο), που έδωσε ο Πεσκατόρε στο φρούριο αυτό της Μεσαράς.

Ο Γκερόλα, που ασχολήθηκε με το θέμα, γράφει στην ειδική μελέτη του *La Dominazione Genovese in Creta* (Atti dell'Accademia di Scienze, Lettere ed Arti, serie III, vol. VIII, 1902, σελ. 11), ότι είναι ~~14~~ ¹⁵ τα φρούρια, που επισκεύασε ή έκτισε από τα θεμέλια και σε μερικά έδωσε το όνομα: Monfarte, κοντά στο χωριό Κρυά Σητείας, Mirabello, Bonifacio (Μονοφάτσι), Castelnuovo (Καινούργιο στη Μεσαρά), το φρούριο Τεμένους, που ίδρυσε ο Νικηφόρος Φωκάς το 961, του Μυλοποτάμου και του Belripato, κοντά στο σημερινό χωριό Μονοπάρι επαρχίας Ρεθύμνου. Το φρούριο της Πεδιάδας αναφέρεται το 1271 με το βυζαντινό του όνομα Κάστρο της Πεδιάδας (Castro Rediade, (A. Lombardo, Documenti della Colonia Veneziana di Creta, Torino, 1942, σ. 56).

Με τις ίδιες ονομασίες τών φρουρίων αυτών αναφέρονται και σήμερα οι αντίστοιχες επαρχίες της Κρήτης.

Οι Βενετοί πληροφορήθηκαν τα γεγονότα αυτά, και έστειλαν τον ίδιο χρόνο, 1206, στόλο 30 γαλερών, με στρατιωτική δύναμη να καταλάβει τη νήσο. Τον επόμενο χρόνο στέλλεται και άλλη στρατιωτική δύναμη και οι Βενετοί γίνονται κύριοι του Χάντακα. Αλλά ο αγώνας συνεχίζεται μέχρι το 1210, οπότε ο Πεσκατόρε συνθηκολόγησε (βλ. *Creta Sacra*, II, σ. 245) και άφισε τη νήσο στους Βενετούς.

Πρώτος διοικητής της Κρήτης εγκαταστάθηκε στο Χάντακα ο Giacomo Tiepolo το 1211 και δόθηκε σ' αυτόν ο βυζαντινός τίτλος του διοικητή της Κρήτης τα τελευταία χρόνια δάκας.

Η Βενετία έδωσε τόσο σημασία στην κτήση της Κρήτης ώστε η Γαληνότατη Δημοκρατία ονόμασε τη νέα της κτήση (Regno di Candia) Βασίλειο της Κρήτης. Και είχε δίκιο. Γιατί είχε τόσο επίδραση στην εξέλιξη της Βενετίας σε δύναμη, ώστε να κυριαρχή-

σει στη Μεσόγειο αιώνας. Η κατοχή της Κρήτης είχε τόσο επίδραση, ώστε να επηρεάσει τις τύχες της Γαληνοτάτης, λέγει ο Gerola, (La Dominazione Genovese ecc. σ. 4).

Αμέσως διαίρεσε την Κρήτη σε 132 φέωδα ιπποτικά (milizie) και 48 λαϊκά ή πεζά (sergentarie), και τα μοίρασε σε 132 ευγενείς Βενετούς και 48 κατωτέρων τάξεων. Τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις προς τη Βενετία καθορίζονται στο ειχωρητήριο έγγραφο, την Carta Concessionis.

Δεν είναι γνωστές οι λεπτομέρειες για τη διοικητική διαίρεση του θέματος της Κρήτης, τη Δεύτερη Βυζαντινή περίοδο, αλλά πιστεύω, ότι δεν θά διέφερε και τόσο από την πρώτη και τη δεύτερη διοικητική διαίρεση των Βενετών, η οποία, με ελάχιστες παραλλαγές, είναι η ίδια η σημερινή.

Οι Βενετοί αρχικά διαιρέσανε την Κρήτη σε 6 διαμερίσματα (sestieri) όπως διαιρούνταν και η Βενετία, με τις ίδιες ονομασίες των συνοικιών της:

- 1) Το sestiere Canaregio περιελάμβανε τις βυζαντινές τούρμες -- που έγιναν έπειτα Castellanie, επαρχίες: Ξητεία, Ιερράπετρα, Μεραμπέλο και Λασίθι, δηλαδή το σημερινό νομό Λασιθίου.
- 2) Το sestiere San Croce, τις τούρμες Μονοφάτσι, Καινούργη και Πυργιώτισσα.
- 3) Το sestiere San Marco, τις τούρμες Μπελβεντέρε, ή Ριζόκαστρο, ~~Πεδιόνα και Πεδουόνα~~ ^{Πεδιόνα και Πεδουόνα}. ~~Πεδουόνα~~ ^{Πεδουόνα}.
- 4) Το sestiere Castello τις τούρμες Απάνω Σύβριτος (Αμάρι), Μυλοπόταμο και Άριο ή Άγριο.
- 5) Το sestiere San Paolo, τις τούρμες: η Καλαμών, (επαρχ. Ρεθύμνου), Κάτω Σύβριτος (επαρχ. Αγ. Βασιλείου) και Ψυχρού (επαρχία Αποκορώνου).
- 6) Το sestiere Dorsoduro τις τούρμες: Κυδωνία, Κίσσμος και Αρνά (Ορεινά) = Σέλινο.

Στη διοικητική διαίρεση δεν αναφέρονται τα Σφακιά.

Το 14ο αιώνα έγινε νέα διοικητική διαίρεση σε 4 territori (διοικητικές περιφέρειες) που αντιστοιχούν περίπου στους 4 σημερινούς νομούς:

αναφέρεται την περίοδο αυτή επιδημία ή άλλο σχετικό γεγονός. Στις πληροφορίες αυτές ιδιωτών δεν πρέπει να δίδεται πίστη.

Η μόνη απογραφή του πληθυσμού της Κρήτης είναι εκείνη που αναφέρει στο πολύτιμο, από πολλών απόψεων, ανέκδοτο κώδικα της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης 156/6005 του Πέτρου Καστροφύλακα, του 1583, που αναφέρει τους κατοίκους του κάθε χωριού με το όνομά του. Σύμφωνα με την απογραφή αυτή:

ο νομός του Χάντακα είχε (Κ105).	 ν . . .	90.179.-
" " Ρεθύμνου (Κ177)		.45.646.-
" " Χανίων (Κ240)		.48.788.-
" " Λασιθίου (Σητείας) (Κ140)		.22.321.-
Σύνολο		206.954.-

Το 1589 αναφέρει στην έκθεσή του ο γενικός προβλεπτής Ζθάννε Μοσενίγο 208.000 κάτ. και 1087 οικισμούς. (Βλ. Σ. Γ. Σπανάκη, Μνημεία Κρητικής Ιστορίας, τόμ. Ι, σ. 12). Ο Φραγκ. Βασίλειάτα αναφέρει το 1630 1155 οικισμούς, μικρούς και μεγάλους. (Βλ. Σ. Γ. Σπανάκη, Μνημεία κ.λπ. τόμ. 5, σ. 139).

Η τελευταία απογραφή την περίοδο εκείνη έγινε το 1644, ~~800~~ χρόνια πριν από την εισβολή των Τούρκων. Σύμφωνα με αυτή οι κάτοικοι της Κρήτης ήταν 287.165, που κατοικούσαν σε 1254 οικισμούς. (Βλ. "Κρητικά Χρονικά", Μ. Ι. Μανούσακα, η παρά Τριβάν απογραφή, τόμ. Γ, σ. 59), που είναι ο μεγαλύτερος πληθυσμός, της περιόδου της Βενετοκρατίας, χάρη στην ειρηνική περίοδο των δύο τελευταίων αιώνων.

Η εγκατάσταση των Βενετών αποικιστών στην Κρήτη και η διανομή της γής στους νέους κατοίκους, ευγενείς και λαϊκούς Βενετούς, ξύπνησε το ενδιαφέρον των ντόπιων γεωκτημόνων, που έχαναν τα φέουδά των. Οι μεγαλύτεροι απ' αυτούς ανήκαν σε αρχοντικές οικογένειες της Κωνσταντινούπολης, γνωστοί στην Ιστορία με το όνομα αρχοντόπουλοι, που είχαν εγκατασταθεί στην Κρήτη τα τέλη του 12ου αιώνα (1182).

Ύστερα από αποστασία των Κρητικών ο Αλέξιος Κομνηνός απέστειλε το γιό του Ισαάκιο με στόλο και στρατό, για να "καθυποτάξει τους αποστάτες" και μαζί μ' αυτούς έστειλ

και τα Ι2 "αρχοντόπουλα" μερὰ τών συγγενών αυτών και εμοίρασέν τους την Κρήτην! (Βλ! Χριστιανική Κρήτη" τόμ. Β' σ. 38 εξ.).

Αλλά και η εκδίωξη τού μητροπολίτη και τών επισκόπων τής Κρήτης και η εγκατάσταση στις έδρες των τών Λατίνων, ως και η αρπαγή τών εκκλησιαστικών και μοναστηριακών κτημάτων, έθιξε καίρια το θρησκευτικό αίσθημα τού Κρητικού Λαού, που ήταν ο κυριότερος συνδετικός κρίκος, που ^{τους} ~~το~~ ^{ωγν.} Ακόμη και η συμπεριφορά τών εκπροσώπων τών Βενετικών αρχών ήταν τόσο βάνανυση και καταπιεστική, ώστε να ξεσηκώσει την οργή και το μίσος γεωκτημόνων και Λαού κατά τών Βενετών.

Όλα αυτά δημιούργησαν το κλίμα τής εξέγερσης, αμέσως, από τον πρώτο χρόνο τής εγκατάστασής των Βενετών στην Κρήτη. Αρχηγοί τής πρώτης επανάστασης ήταν οι Αργυρόπουλοι, από τα Ι2 αρχοντόπουλα τής Πόλης, που είναι περισσότερο γνωστοί ως Αγιοστεφανίτες, επειδή προερχόταν από την περιφέρεια τής μονής τού Αγίου Στεφάνου.

Οι επαναστάτες είχαν την έδρα των στο οροπέδιο τού Λοσιθίου, φυσικό απόρθητο φρούριο, σε υψόμετρο 850 μ. στη Δίκτη, με επαρκή παραγωγή παντοειδών τροφίμων. Από εκεί κατέβαιναν τη νύκτα στις γύρω επαρχίες, όπου είχαν εγκατασταθεί οι Βενετοί άποικοι, τούς σκότωναν και διαρπάζαν ~~την~~ ό,τι είχαν και αποσύρονταν στο φρούριό των. Καταλάβαν το φρούριο τού Μεραμπέλου και τής Σητείας και έγιναν κύριοι τής Ανατολικής Κρήτης.

Ο δούκας Τιέπολο δεν είχε τη δύναμη να καταστρέψει την επανάσταση και ζήτησε τη βοήθεια τού επίσης Βενετού δούκα τής Νάξου Μάρκου Σανούδου και νίκησαν τούς επαναστάτες. Οι Αγιοστεφανίτες εγκατάλειψαν τη νήσο και οι λοιποί υποτάχτηκαν στη μοίρα των.

Ύστερα από λίγα χρόνια, το Ι2Ι7, έγινε νέα επανάσταση με αρχηγούς τούς επίσης βυζαντινής καταγωγής, Σκορδίλιδες και Μελισσηνούς. Αιτία τής επανάστασης αυτής ήταν η... ζωοκλήση. Ο καστελάνος τού φρουρίου Μπονριπάρο ή Μονο

πάρι, κοντά στο σημερινό χωριό Μονοπάρι, επαρχίας Ρεθύμνου έκλεφε το Ι2Ι7 άλογα και άλλα ζώα τού Κωνστ. Σεβαστού Σκορδίλη. Η μεγάλη οικογένεια τών Σκορδιλών επέδραμε στην περιοχή και πήρε πολλαπλάσια ζώα τών Βενετών φεουδαρχών. Βενετικές δυνάμεις θέλησαν να επαναφέρουν την τάξη. Ο Σεβαστό Σκορδίλης και ο Θεόδ. Μελισσηνός τούς περίμεναν στον Αποκίωνα και τούς σύντριψαν. Ο δούκας αναγκάζεται να κλείσει συνθήκη, ταπεινωτική γι' αυτόν, παραχωρώντας στους επαναστάτες Σκορδίλη και Μελισσηνό πολλά φέουδα τών Βενετών και ελευθερίες στους χωρικούς των. (Βλ. G. Gerola, *Monumenti Veneti nell' isola di Creta*, vol. Ia, 265).

Το Ι222 η Βενετία εγκατάστησε νέους αποίκους στην περιοχή αυτή τού Ρεθύμνου. Αυτό ήταν αφορμή να ξεσηκωθούν και πάλι οι Μελισσηνοί. Ο δούκας αναγκάστηκε και πάλι να υπογράψει νέα συνθήκη με τούς Μελισσηνούς.

Το Ι230, πιθανόν με υποκίνηση τού αυτοκράτορα τής Νικαίας Ιωάν. Βατάτση, οι ίδιοι Σκορδίληδες και Μελισσηνοί επαναστάτησαν και πάλι, με τη βοήθεια τού Βατάτση, ο οποίος έστειλε στους επαναστάτες σημαντική στρατιωτική βοήθεια. Καταλάβαν το Ρέθυμνο και το φρούριο Μυλοποτάμου και το Καινούργιο στη Μεσαρά. Παρ' όλο που ο στρατός τού Βατάτση έφυγε και τούς εγκατέλειψε συνεχίζουν τον αγώνα. Ο δούκας αναγκάζεται να κάνει νέες παραχωρήσεις στους αρχηγούς Ν. Σεβαστο Δαιμονογιάννη και στο Μιχ. Μιλεσσηνό, οι οποίοι υποσχονται πίστη στη Βενετία και αναλαμβάνουν την υποχρέωση να βοηθήσουν τούς Βενετούς για τη σύλληψη ή το φόνο τών αδελφών ~~Αρχοντοπούλων~~ ^{Αρχοντοπούλων} και λοιπών επαναστατών, τών χθесινών συμπολεμιστών των, που δεν υπέκυψαν και συνέχιζαν τον αγώνα. Οι Βενετοί σε αντάλλαγμα τούς αναγνώρισαν ίσους προς τούς Βενετούς φεουδάρχες και παραιτήθηκαν από κάθε πολεμική ενέργεια κατά τής Βενετίας.

Νέα επανάσταση κατά τών Βενετών υποκίνησε ο Μιχαήλ Παλαιολόγος το Ι262, αφού ανασύστησε το Βυζαντινό κράτος, με αρχηγούς τούς Χορτάτσηδες, Σκορδίληδες και τούς Μελισσηνούς και αναγκάζεται η Βενετία να υπογράψει νέα συνθήκη

με παραχωρήσεις φέουδων κ.λπ. στους διάφορους αρχηγούς και άλλους σημαίνοντες αρχοντορωμαίους το 1265.

Αλλά η συνθήκη ήταν και πάλι μιά ολιγοχρόνια ανάπαυλα. Το 1272 οι αδελφοί Χορτάτσηδες, Γεώργιος και Θεόδωρος, ισχυρή οικογένεια του Ρεθύμνου, κινούμενοι από πόθους εθνικούς, για την απελευθέρωση από τους Βενετούς, κατά τον Εσθουδίδη, επαναστάτησαν και πάλι. Η πρώτη μάχη έγινε στον ποταμό Αποσελέμη, ανατολικά του Χάντακα. Οι Βενετοί, βοηθούμενοι από τον καιροσκόπο Αλέξιο Καλέργη, κατατρόπωσαν τους επαναστάτες, οι οποίοι κατέφυγαν στο οχυρό Λασίθι, όπου ανασυντάσσονται, αντεπιτίθενται και αναγκάζουν τους Βενετούς και τον Καλέργη να κλειστούν στο Χάντακα. Προσποιούνται υποχώρηση προς την Πυργιώτισσα, όπου παρασύρουν τους Βενετούς σε παγίδα στη θέση Ευλόδεμα, όπου έσφαξαν τους περισσότερους.

Οι μάχες συνεχίζονται νικηφόρες για τους επαναστάτες, οι οποίοι απώθησαν τους Βενετούς και πάλι στο Χάντακα. Νέες δυνάμεις στέλλονται από τη Βενετία, επιστρατεύονται και οι άποικοι Βενετοί. Η μάχη έγινε έξω από το Χάντακα, με νίκη των Βενετών. Οι Χορτάτσηδες καταδιωκόμενοι κατόρθωσαν να διαφύγουν στην Κωνσταντινούπολη. Στην ήττα των Χορτάτσων συνήργησε και ο Αλέξιος Καλέργης.

Ο Αλέξιος Καλέργης είναι ιστορικό πρόσωπο, που έπαιξε σπουδαίο ρόλο στους αγώνες κατά των Βενετών κατακτητών, πότε με τό μέρος των επαναστατών και πότε με το μέρος των Βενετών. Βυζαντινής καταγωγής και αυτός, από τον αυτοκρατορικό οίκο των Φωκιάδων, αρχοντορωμαίος φεουδάρχης, με απέραντα κτήματα στην Κρήτη και κυρίως στο Μυλοπόταμο, από τους πρώτους σε πλούτο Κρητικούς, αλλά φιλόδοξος, άπιστος, δόλιος, πλεονέκτης, όπως τον χαρακτηρίζουν οι άλλοτε φίλοι του και άλλοτε εχθροί του Βενετοί. Πατρίδα του είχε τα κτήματά του μόνο, και το ατομικό του συμφέρον, και μόνο αυτό, καθόριζε τους αγώνες του, τις σχέσεις του και τους φίλους του. Στη μάχη του Αποσελέμη το 1272 συμπολέμησε με τους Βενετούς τους επαναστάτες αδελφούς Χορτάτση, φυσικά με ανταλλάγματα. Αλλά οι Βενετοί όχι μόνο δεν

τού έδωσαν αλλά προσπάθησαν να τον συλλάβουν και να τον στείλουν στη Βενετία, για να τον κάμουν ακίνδυνο.

Ο Καλέργης πληροφορήθηκε τούς σκοπούς των και το 128 ξεσήκωσε πολλούς και κήρυξε πόλεμο, εναντίον τών χθεσινών συμμάχων και συμπολεμιστών του εναντίον τών Χορτάτ ηδων και άλλων επαναστατών.

Όλη η νήσος, εκτός τού Χάντακα, κυριαρχείται από τις δυνάμεις τού Καλέργη, χωρίς να δίδει μάχη"εκ τού συστάδην! Στόλος τής Γένοβας, με το ναύαρχο DORIA, κατέλαβε τα Χανιά και προτείνει στον Καλέργη συνεργασία κατά τών Βενετών, την οποία δεν αποδέχτηκε.

Η εμπόλεμη κατάσταση συνεχίστηκε 16 χρόνια και εξάντησε τη Βενετία, ώστε να επιδιώξει την ειρήνευση με κάθε τρόπο. Και κατέληξε στην περίφημη συνθήκη, μεταξύ τής Γαληνότατης Δημοκρατίας και τού επαναστάτη Καλέργη, τη λεγόμενη PAX ALEXII CALLERGII, που υπογράφηκε τον Απρίλη τού 1299.

Ο Καλέργης υποσχέθηκε αιώνια πίστη στη Βενετία, αυτού και τών απογόνων του και οι Βενετοί έδωσαν πλουσιοπάροχα ανταλλάγματα, φέουδα και άλλες προνομίες. (Βλ. τη συνθήκη, λατινικά και ελληνικά στα "Κρητικά Χρονικά", τόμ. Γ' σ. 262 εξ.). Έκτοτε ήταν περισσότερο Βενετός από τούς ίδιους τούς Βενετούς, ώστε να γραφεί και στη χρυσή Βίβλο, το περίφημο LIBRO D'ORO τής Βενετίας.

Σύμφωνα με το Χρονικό τού Αντώνιο Τριβάν, ο Αλέξιος Καλέργης απέθανε στο Χάντακα, μετά το 1319, αφού βοήθησε και πάλι τη Βενετία, τη νέα πατρίδα του, να καταστήλει και νέα επανάσταση. Τάφηκε στο δικό του παρεκκλήσιο τής Αγ. Αικατερίνης τών Σιναϊτών τού Χάντακα, με τις ευχές τού λατινικού και τού ορθόδοξου κλήρου.

Σχετική ησυχία επικράτησε στη νήσο μέχρι το 1333, οπότε, με αφορμή τη βαρειά φορολογία, επαναστάτησε η Δυτική Κρήτη, με αρχηγό το Βάρδα Καλέργη, από τον κλάδο τών Καλεργών τής Κισάμου. Η επανάσταση αυτή άρχισε από το χωριό Μα(ρ)γαρίτες Μυλοποτάμου και επεκτάθηκε στα Σφακιά, στο Σέλινο και στην Κίσαμο. Ο Βάρδας Καλέργης συγκέντρω-

σε τις δυνάμεις του στην περιοχή του Αμαρίου και Αγίου Βασιλείου Ρεθύμνου. Αλλά οι κάτοικοι φοβήθηκαν τα αντίποινα των Βενετών και σκότωσαν τον Καλέργη καί έστειλαν την κεφαλή του στο δούκα. Η συμβολή των υιών του Αλέξιου Καλέργη ήταν η ίδια του πατέρα των "εγωιστική και ήμιστο εθνική", όπως λέει και ο Ξανθουδίδης. ~~ΚΑΙ ΧΑΙΡΕΤΟ ΤΟΝ ΚΑΛΕΡΓΗΝ~~ Αλλά όχι μόνο των υιών. και ο εγγονός του Αλέξιου Καλέργη ο Β' τον υπερέβαλε στη δουλικότητα προς τη Βενετία, και συνείργησε στον τραγικό θάνατο του ανεπιού του Λέοντα Καλέργη, όπως θα δούμε.

Ανάμεσα στους απογόνους του Αλέξιου Καλέργη ήταν και ο Λέων Καλέργης τής 4ης γενεάς, ο οποίος υποκίνησε την επανάσταση του 1341, που φέρει το όνομά του, και των γυναικαδέλφων του Ψαρομιλίγγων. Αρχηγός της ήταν ο Κωνστ. Σμυρίλιος με τους γιούς του, οι οποίοι κήρυξαν την επανάσταση στα Σφακιά, Σέλινο και Κίσαμο, χωρίς προηγούμενη συνενόηση με το Λέοντα Καλέργη.

Ο θείος του Αλέξιου Καλέργη, εγγονός του προηγούμενου και πιστότατος υπηρέτης τής Βενετίας, εκστρατεύει με το στρατό των Βενετών και συλλαμβάνει το Σμυρίλιο και τους γιούς του. Ο Λέων Καλέργης, που ακολουθούσε το θείο του, ενώ γνώριζε την προσήλωσή του στα συμφέροντα τής Βενετίας, προσποιήθηκε τον αμέτοχο στην επανάσταση, για να βοηθήσει, όπως είπε, το θείο του. Αυτό, φυσικά, εξόργισε το Σμυρίλιο και τον ύβρισε, ~~και~~ για τη διαγωγή του αυτή και παρουσίασε στον Αλέξιο επιστολές του Λέοντα, από τις οποίες πιστοποιούνταν, ότι ο Λέων Καλέργης ήταν ο υποκινητής τής επανάστασης.

Ο θείος, αντί να προσπαθήσει να σώσει τη ζωή του παιδιού του αδελφού του, ως είχε ηθική υποχρέωση, συνείργησε στον τραγικό θάνατό του, όπως θα δούμε ακολούθως.

Ο δούκας προσποιήθηκε, ότι πίστεψε πως βοήθησε ο Λέων το θείο του, στην καταστολή τής επανάστασης και τον κάλεσε, μαζί με τους γυναικαδέλφους του Ψαρομίλιγγους, να τους... ανταμείψει!

Αφελείς όλοι, αλλά κυρίως ο Λέων, ωσάν να μη εγνώριζαν τη δολιότητα τών Βενετών, πίστεψαν στην πρόσκληση τού δούκα, και ήλθαν στο Χάντακα, γιά να εισπράξουν... την ανταμειβή.

Διανυκτέρευσαν στη μονή τών Σταυροφόρων, στο σημερινό δρόμο Μάρκου Μουσούρου.

Το πρωί ξεκίνησε πρώτος ο Λέων Καλέργης και πήγε στο δουκικό παλάτι. Οι Ψαρομίλιγγοι καθυστέρησαν και ο δούκας έστειλε απεσταλμένους να τούς καλέσουν το γρηγορότερο και να τούς συνοδεύσουν. Πηγαίνοντας, ένας από τούς απεσταλμένους πρ'είπε κρυφά σε ένα απ'αυτούς, ότι πάνε σε κακό δρόμο. Οι Ψαρομίλιγγοι προσποιήθηκαν πως θέλουν να αγοράσουν ξίφη και μπήκαν σε ένα μαχαιράδικο, αλλά ειδοποίησαν να τούς φέρουν εκεί τα άλογά των, χαλινομένα αλλά χωρίς σέλες. Οι απεσταλμένοι αντιλήφτηκαν ότι θα φύγουν και προσπάθησαν να τούς εμποδίσουν, όπως είχε παραγγείλει ο δούκας. Οι Ψαρομίλιγγοι σκότωσαν δυό και φεύγουν καλπάζοντας.

Το Λέοντα Καλέργη έβαλαν σε ένα σακιά και τον έριξαν τή νύκτα στη θάλασσα. Αυτό ήταν η ανταμοιβή του. Ο πεθερός του Καφοκαλύβας και οι γυιοί του Ψαρομίλιγγοι συνέχισαν την επανάσταση στη Δυτική Κρήτη, με ορμητήριο την Ανώπολη Σφακίων. Έστερα από μάχες σ'όλη την Κρήτη οι επαναστάτες υποκινυφν στην υπεροχή μεγάλων δυνάμεων τών Βενετών και τη βοήθεια τού θείου τού Λέοντα Αλέξιου Καλέργη τού νεώτερου. Ο Μιχαήλ Ψαρομίλιγγος περικυκλώθηκε στα Αστερούσια όρη τής Μεσαράς και γιά να μήν πέσει στα χέρια τών Βενετών ζωντανός, σκότωσε το άλογό του και έδωσε το ξίφος του στον ακόλουθό του και τον διατάσσει να κόψει το κεφάλι του, να το παραδώσει στούς Βενετούς, γιά να σωθεί τουλάχιστο αυτός. Και ο αδελφός του Εμμανουήλ και ο πατέρας των σκοτώθηκαν επίσης και η επανάσταση τού Λέοντα Καλέργη, όπως αναφέρεται στην ιστορία, ύστερα από επτά χρόνων αγώνες, έσβησε το 1347.

Δεν πέρασαν όμως πολλά χρόνια ειρηνικά και νέα επανάσταση κηρύχτηκε από τούς ίδιους τούς Βενετούς αποίκους. Η βαρειά φορολογία και άλλες οικονομικές επιβαρύνσεις και πε-

ριορισμοί, που επέβαλε η Βενετία, όχι μόνο στους Κρητικούς αλλά και στους Βενετούς φεουδάρχες, τούς ξεσήλωσε σε επανάσταση εμάντια στη μητρόπολή των.

Τον Αύγουστο του 1363 κατέλυσαν τις βενετικές Αρχές, συλλάβαν το δούκα και τούς συμβούλους του και τούς φυλάκισαν, διόρισαν δικούς των και ανακήρυξαν τη Δημοκρατία του Αγίου Τίτου. Κατέβασαν τη σημαία του Αγίου Μάρκου και ύψωσαν τη δική των, με την εικόνα του Αγίου Τίτου. Για να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των Κρητικών αναγνώρισαν την ισότητα των δύο δογμάτων, ορθόδοξου και καθολικού, και μερικοί φεουδάρχες ασπάστηκαν επίσημα το ορθόδοξο δόγμα.

Η Βενετία προσπάθησε να αντιμετωπίσει την ανταρσία των φεουδαρχών αποίκων της με ειρηνικά μέσα, αλλά παράλληλα ετοίμαζε δυνάμεις.

Οι ειρηνικές προσπάθειες απέτυχαν και το Μάη του 1364 ο βενετικός στόλος με στρατό, υπό την αρχηγία του CONDOTIERE LUCINO DALVERME και βενετούς συστρατηγούς και προβλεπτές, αγκυροβόλησε στον όρμο Φρασινιά, κάτω από τη Ρογδιά.

Στον Αρμυρό του Ηρακλείου είχαν πάρει θέση οι επαναστάτες και ύστερα από μάχη ολέων ωρών, ο Νταλβέρμε τούς διέλυσε κυριολεκτικά και προχώρησε προς το Χάντανα. Αλλά οι επαναστατικές αρχές της πόλης είχαν ήδη παραδώσει τα κλεδιά της στο ναύαρχό του στόλου MICHEL και έτσι ο Νταλβέρμε μπήκε στην πόλη χωρίς μάχη.

Οι βενετοί προβλεπτές άρχισαν αμέσως την τιμωρία των πρωταιτίων. Στην πλατεία μπροστά από τον Άγιο Μάρκο και το δουκικό παλάτι—τη σημερινή Ελευθ. Βενιζέλου—η κρήνη Μοροζίνι δεν είχε γίνει—έβαλαν στη σειρά το δούκα των αποστατών Μάρκο Γραδόβινο και αριστερά και δεξιά του τούς συμβούλους του, και τούς απεκεφάλισαν. Μέχρι τόν Αύγουστο συνεχίστηκαν οι δίνες, οι καταδίνες, οι αποκεφαλισμοί, οι απαγχονισμοί, οι εξορίες κ.λπ. ακόμη και των γυναικοπαίδων των αρχηγών. Τα φέουδά των περιήλθαν και πάλι στο δημόσιο και τα διέθεσε σε άλλους πιστούς, όπως αναφέρεται σε αποφάσεις του δρύκα.

Η ημέρα τής νίκης, 10 τού Μάη, καθιερώθηκε ως εθνική εορτή. Ύστερα από τούς πανηγυρισμούς ο βενετικός στόλος και ο στρατός έφυγε. Στην ανταρσία αυτή τών Βενετών φεουδαρχών συνεργάστηκαν και οι αδελφοί Ιωάννης, Γεώργιος και Αλέξιος Καλέργης, από τον κλάδο τής Κισάμου. Σ' αυτούς είχαν κατορθώσει να καταφύγουν και μερικού από τούς αρχηγούς τών Βενετών, οι αδελφοί Βενεέροι, οι Γραδόνικοι και άλλοι. Όλους αυτούς τούς Βενετούς αλλά και τούς αδελφούς Καλέργη είχαν επληρώσει οι νέες βενετικές Αρχές, αλλά δεν εοίχευρίσαν να τούς συλλάβουν.

Αμέσως μετά την αποχώρηση τού στόλου και τού στρατού τής Βενετίας οι τρείς αδελφοί Καλέρη, τον ίδιο Αύγουστο 1364, κήρυξαν τον πόλεμο κατά τών Βενετών με εθνικό σκοπό: την απελευθέρωση τής Κρήτης και την ένωσή της με το Βυζαντινό κράτος.

Όλη η Δυτική Κρήτη ελέγχεται από τούς επαναστάτες, μέχρι το Στρούμπουλα. Κατεβαίνουν στον Αγιο Μύρωνα και αιχμαλωτίζουν Βενετούς φεουδάρχες, καταστρέφουν το βούργο το ύ φρουρίου Μαλεβιζίου και φονεύουν τον καστελάνο. Σε πολλά σημεία τής νήσου επαναστατικά σώματα, στα οποία προσχωρούν και Βενετοί αποστάτες και ξεπεσμένοι φεουδάρχες, δημιουργούν επαναστατικές εστίες, που προξενούν μεγάλες καταστροφές στους άλλους Βενετούς φεουδάρχες.

Οι Βενετοκρητικοί αρχηγοί τής επανάστασης τού Αγ. Τίτου Βενιέρης και Φρ. Γραδόνικος συμπράττουν με τούς επαναστάτες. Με 2500 άνδρες καταλάβαν τον Αγ. Θωμά και τα γύρω χωριά. Οι κάτοικοι τής Κασταμονίτσας και τών άλλων γειτονικών χωριών, τού Μεραμπέλου και τής Γεράπετρας και τής Σητείας επαναστατούν και καταφεύγουν στο Λασίθι, με την υποστήριξη και αρχηγεία τών αποστατών Βενετών Βενιέρη και Γραδόνικου.

Αλλά η Βενετία δεν πρόκειται να εγκαταλείψει το Βασίλειο τής Κρήτης, στο οποίο στηρίζεται το εμπόριό της στη Μέση Ανατολή, πηγή τού πλούτου και τής ευημερίας της. Στέλλει και άλλα στρατεύματα, γιά να καταστείλει και αυτή την

επανάσταση, που την απειλούσε πραγματικά, αφού είχε απλωθεί σ' ολόκληρη τή νήσο... Και κατόρθωσε να συλλάβει και να αποκεφαλίσει τούς αποστάτες Βενετούς Γραδόνικο και Βενέρι και άλλους και να εξαρθρώσει την επανάσταση, ώστε να σβήσει και αυτή, στην Ανατολική Κρήτη. Έτσι, με εξασφαλισμένα τα νώτα των, οι Βενετοί εκστρατεύουν στη Δυτική Κρήτη. XXX

Στη Σύβριτο, ύστερα από μάχη με τούς αδελφούς Καλέργη, τούς εκτοπίζουν και αναγκάζονται να υποχωρήσουν στα Σφακιά. Οι επαναστάτες διαλύθηκαν και οι αδελφοί Καλέργη κατεφυγαν σε σπήλαιο, όπου συλλαμβάνονται και αποκεφαλίζονται.

Αυτο το τέλος είχε και η τελευταία αυτή επανάσταση. Και είχε δίκιο ο προβλεπτής Ιουστινιάνης να γράφει στη Βενετία, ότι οι επαναστάτες δεν έχουν πιά αρχηγούς, γιατί τοι εξόντωσε και ουδέποτε πιά θα επαναστατήσουν.

Πραγματικά δεν αναφέρονται έκτοτε επαναστάσεις, παρά μόνο η αμφισβητηθείσα επανάσταση τού Γεωργίου Καντανολέου ή Λισογεώργη, που αναφέρει ο ANTONIO TRIVAN στο Χρονικό του. Από το Χρονικό αυτό άντλησε ο Σπύρ. Ζαμπέλιος και έγραψε τη γνωστή μυθιστορία Οι Κρητικοί Γάμοι, που εκδόθηκε το 1870 στο Τορίνο και το 1913 στα Χανιά.

Την επανάσταση τού Καντανολέου αμφισβήτησε ο Στέφ. Ξανθοδίδης, και άλλοι--στηριζόμενος σε μιά υποσημείωση τού Γκερόλα (MONUMENTI VENETI κ.λπ. τόμ. I, σελ. XL), όπου αναφέρει, ότι δεν έτυχε να συναντήσει, ούτε αυτός ούτε άλλοι, καμμιά μνεία τού γεγονότος στα Αρχεία τής Βενετίας, που φυσικά δεν μπόρεσε να τα ερευνήσει όλα.--και λέει ο Ξανθοδίδης: Εάν δεν επικυρωθεί... υπό άλλης μάλλον αξιοπίστου πηγής... επειδή ο Αντώνιος Τριβάν είναι ... ουχί πολύ αξιοπίστος μάρτυς, πρέπει να δεχθώμεν την όλην περί τούτου διήγησιν υπό επιφύλαξιν. ((Βλ. Βενετοκρατία κ.λπ. σ. II9).

Η "μάλλον αξιοπίστη πηγή βρέθηκε τελευταία. Είναι η Έκθεση προς τη γερουσία τής Βενετίας το 1594 τού FILIPPO PASQUALIGO, CAPITANO DI CNADIA E PROVEDITORE DELLA CANEA, όπου αναφέρει "τις ταραχές εκείνες που έγιναν, στον καιρό τού κατάνιου τού Χάντακα Ιερώνυμου Κορνάρο, τον οποίο έστειλε με

με εντολή του ο δούκας τής Κρήτης BERNARDO SUPERANTINO, στην περιφέρεια τών Χανίων, να καταστείλει τις ταραχές ~~ε~~ εκείνες και να επαναφέρει το λαό στην υπακοή, ύστερα από διαταγή τού Συμβουλίου τών Δέκα, να θανατώσει περισσότερους από 300, να εξορίσει πολλούς, να παραδώσει στη φτιά και την καταστροφή τα χωριά τους, να δημεύσει την περιουσία τους ~~κ~~ και να επιβάλει και άλλες αυστηρές τιμωρίες... Είναι οι Καντανολοί, που ένας απ' αυτούς, εκείνο τον καιρό ήταν τόσο θρασύς, που ανακηρύχτηκε ρετούρης και διόρισε συμβούλους από την ίδια τη γενιά του... (Βλ. Σ. Γ. Σπανάκη, Μνημεία Κρητικής Ιστορίας, τ. ομ. ΙΙΙ, ~~ΚΑΧ~~ σ. Ι35 εξ.).

Και η επανάσταση αυτή πνίγηκε στο αίμα τών επαναστατών. Η επανάσταση τού Καντανολέου έγινε το 1526-27, όταν ήταν δούκας τής Κρήτης ο BERNARDO SUPERANTIUS, όπως πιστοποιείται από σχετικά έγγραφα τού δουκικού Αρχείου τού Χάντανα. (Βλ. Μνημεία Κρ. Ιστ. σ. Ι36, υποσ.).

Ύστερα από τούς τόσους ~~κατακλινικούς~~ καταστρεπτικούς και αιματηρούς αγώνες, τών πρώτων αιώνων τής Βενετοκρατίας, η αντίσταση τών επαναστατών κόμφθηκε και ησυχία επεκράτησε στην Κρήτη. Αποτέλεσμα τής ησυχίας αυτής ήταν η ειρηνική συμβίωση Κρητικών και Βενετοκρητικών, οι φυλετικές και θρησκευτικές διαφορές δεν χώριζαν πιά, όπως πρίν, Βενετούς και Κρητικούς. Οι επιγαμίες μεταξύ των ήταν συνήθεις, γιατί πολλοί πρώην φεουδάρχες, με το μοίρασμα τών φεούδων από γενιά σε γενιά είχαν φτωχάνει και μόνοι των καλλιεργούσαν τα λίγα κτήματα που τούς έμειναν και η φτώχεια τούς ένωνε. Είχαν αποδεχθεί τον κρητικό τρόπο ζωής και πολλοί απ' αυτούς ακολουθούσαν το ορθόδοξο δόγμα και εκκλησιάζονταν μαζί με τούς ορθόδοξους, κυρίως στα χωριά, όπου δεν υπήρχαν εκκλησίες καθολικών, ούτε βέβαια και καθολικοί παπάδες

Ο κυριότερος από τούς γενικούς προβλεπτές στην Κρήτη, ο GIACOMO FOSCARINI, αναφέρει στην ανέκδοτη-δυστυχώς-πολύτιμη έκθεσή του, από πολλών απόψεων, τό 1575 ότι... οι Βενετοί κάτοικοι τών χωριών εκκλησιάζονται στις ορθόδοξες εκκλη-

σίες, βαφτίζουν τα παιδιά των οι ορθόδοξοι παπάδες, αυτοί τούς στεφανώνουν, αυτοί θάβουν τούς νεκρούς των, κατά το ορθόδοξο δόγμα και τα έθιμα τού τόπου.

Μιλούν ελληνικά, γιατί δεν ξέρουν την ιταλική γλώσσα και γενικά δεν διατηρούν παρά μόνο το βενετσάνικο επώνυμό των. Όλες τις γεργικές εργασίες τις κάνουν με τα χέρια των, στο λίγο φέουδο, που τούς έχει μείνει, ύστερα από το μοίρασμα και το ξαναμοίρασμα. Και αυτοί είναι Βενιέροι, Μπαρμπαρίγοι, Μοροζίνι, Μπόνιοι, Φοσκαρίνοι....

Πόσοι γνήσιοι Κρητικοί σήμερα, έχουν επώνυμα δόγηδων και άλλων σπουδαίων οικογενειών τής Βενετίας, χωρίς να το ξέρουν. Πρέπει να σημειωθεί, ότι η κοινωνική θέση τών δουλοπαροίκων ή βιλάνων, όπως τούς έλεγαν οι Βενετοί, ήταν βιλάνοι φεουδαρχών, Βενετών ή Κρητικών αρχοντορωμαίων. Ακολούθουσαν την τύχη τού κτήματος που καλλιεργούσαν, με το οποίο ήταν αλληλένδετοι, αντικείμενο ιδιοκτησίας, που μεταβιβάζοταν μαζί με το κτήμα. Υπάρχουν πολλά συμβόλαια μεταβίβασης κτημάτων μαζί με τούς δουλοπάροικους που το καλλιεργούν.

Η γλώσσα που μιλούσαν οι Βενετοί φεουδάρχες, που δια^{τη}ρούσαν τη θρησκεία τους και τις σχέσεις με τη μητρόπολη, ήταν τῇ κρητικῇ ιδίῳμα. Η μητέρα, ή σύζυγος και η κόρη τού Βιτσέντζου Τζάνι Κορνάρου, τού πιθανότερου ποιητή τού μεσαιωνικού εθνικού έπους, τού Ερωτόκριτου, γράφουν τις διαθήκες των στη γλώσσα τού Ερωτοκρίτου. (Βλ. Γιάννη Κ. Μαυρομάτη, Ελληνικά έγγραφα, δωρητήρια και διαθήκες, "Θησαυρίσματα" τόμ. Ι6, σ. 200 εξ.).

Ο Βιτσέντζος Ιακώβου Κορνάρος (1553-1613) εγαλουχήθηκε με αυτό το κρητικό ιδίωμα, που τού μιλούσε η Βενεταρχόντισσα μάνα του, και σ' αυτό έγραψε το αθάνατο έργο του, τον Ερωτόκριτο και πιθανόν τού θρησκευτικού μυστήριου Θυσία τοῦ Ἁγίου ~~Βενετοκρητικός~~ ^{Βενετοκρητικός} και πλούσιος φεουδάρχης από το Καινούργιο Χωριό Πεδιάδας MARC² ANTONIO FOSCOLO, συνέγραψε την κωμωδία του "Φορτουνάτος", την περίοδο τής πολιορκίας τού Χάντακα, το 1655 περίπου (βλ. ALFRED VINCENT, Φορτουνά-

τος", έκδοση Εταιρ. Κρητ. Ιστ. Μελετών, 1980, σ. 18') και παίχτηκε στην πολιορκούμενη πόλη, με την υπόκρουση τών τουρκικών αν. Στον Πρόλογο, που κάνει η Τύχη, λέει στο πολιορκούμενο Κάστρο:

...Μα ίντα θε να κάθομαι τώρα να σας δηγούμαι τα παλαιά καμώματα; Άς έρθομε να δούμε, ~~αήμερον κακόν~~ σήμερον εις το Κάστρο σας, τούτο το τιμημένο τσή Κρήτης, τόσο ξακουστό, στον κόσμο δοξασμένο, παντοτινά 'πο μιάς αρχής, και τώρα με μεγάλη δόξα η φήμη του πλάτυνε, κι ο κόσμος τη λογιάζει, κι όλ' η Φραγκιά τσι δύναμες τσί τόσος θαμάζει. Η Άσια, η Τράτσια κι η Άφρικα τρομάσσουν τσι μπόρεσές τως βλέποντας πως τσ'έλαμε να χάσου. Κι ο Τούρκος, τ'άνομο σκυλί, τρομάρα έχει τόση, που μπλιό του δεν αποκοτά 'ποιάτω να σιμώσει, γιατί θυμάτε τα παλιά, και τρέμει και φοβάται κι ακόμη τά 'παθε στη κι εις πέλαγος θρηνάται...
(Φορτουνάτος σ. 10)

Η συμβίωση αυτή, Κρητινών και Βενετών, έφερε τούς Κρητικούς κοντά στην ιταλική διανόηση και την Αναγέννηση, το ιταλικό RINASCIMENTO, που αναπτύχθηκε στην Ιταλία από τον 14^ο αιώνα. Γι' αυτό το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την ιστορία τής Κρήτης, έχει η περίοδος αυτή τής Βενετοκρατίας, σε σχέση με τις άλλες περιόδους. Τα περισσότερα ιστορικά μνημεία που σώζονται στις τρεις πόλεις και στην ύπαιθρο είναι τής περιόδου αυτής.

Είναι οξύμωρο σχήμα λόγου να πούμε, ότι η Κρήτη και ο Κρητικός Λαός ωφελήθηκε από ένα κατακτητή, τη Βενετία, από την άποψη πνευματικής προόδου. Και όμως είναι γεγονός, που δεν επιδέχεται αμφιβολία, ότι τούς τελευταίους αυτούς αιώνες, το 16^ο και 17^ο στην Κρήτη, την περίοδο κατά την οποία όλη η Ελλάδα εστέναζε, κάτω από τον αβάστακτο ζυγό του Τούρκου, και αυτή, κάτω από ζυγό κατακτητή αιώνων, κατόρθωσε να τον δαμάσει, ακόμη και να τον αφομοιώσει και να επωφεληθεί από το Φώς τής Αναγέννησης και τού Ανθρωπισμού (ου-

μανισμού, μέσω τού ίδιου τού κατακτητού της. Την περίοδο αυτή αναπτύχθηκε σε πολύ υψηλό βαθμό η πνευματική πρόοδος τού τόπου αυτού, ώστε να αναδείξει κορυφαίους στα Γράμματα και στις Τέχνες, τού αναστήματος τού Βενετοκρητικού μάλιστα, Βιτσέντζου Κορνάρου και τού Μένεγου Θεοτοκόπουλου.

Την περίοδο αυτή αναπτύχθηκε στην Κρήτη η Κρητική Λογοτεχνία, που συντήρησε τα Ελληνικά Γράμματα και το Ελληνικό Πνεύμα, ύστερα από την κατάκτηση τού υπόλοιπου Ελληνικού Χώρου από την τουρκική λαίλαπα, η οποία έσβησε κάθε πνευματική εκδήλωση. Κατά την έκφραση τού Διονύσιου Θερειανού: Η Κρήτη μετά την Βυζαντινή καταστροφήν, απεδείχθη αυτόχρονα Ελλάδας Ελλάς και τού Ελληνισμού έμπεδος ακρόπολις.

Αν η Κρήτη δεν έπεφτε στην κυριαρχία τών Τούρκων, που μετατρέψαν τον τόπο σε ζούγυλα τών πιδ αιμοβόρων θηρίων, η εξέλιξη τής Κρητικής Κουλτούρας και προ παντός η διαμόρφωση τής Νεοελληνικής Γλώσσας θα ήταν πολύ διαφορετική.

Η Βενετία την εποχή εκείνη τών δυό τελευταίων αιώνων, ήταν για την Κρήτη, ό,τι είναι σήμερα η Αθήνας. Πνευματική μητρόπολη τής Κρήτης." Ίσως μάλιστα δεν θα έπρεπε να μιλούμε για αποικία και μητρόπολη εκείνη τήν εποχή" λέει ο Νίκ. Παναγιωτάκης, καθηγητής. (Βλ. "Θέατρο", περιοδικό, τεύχ. 27-28, σ. 46).

Οι εμπορικές, επαγγελματικές κ.λπ. σχέσεις τής Κρήτης με τη Βενετία ήταν στενότερες. Τα παραδοσιακά υφαντά και η οικοσμευή εξακολουθούν φυσικά να γίνονται στην Κρήτη, αλλά η μόδα τής ενδυμασίας τής μητρόπολης Βενετίας επηρέασε την ενδυμασία τών Κρητικών, όπως φαίνεται και από το δίστιχο, που τραγουδούσαν άλλοτε στα μωρά των οι Κρητικές μητέρες, για να τα αποκοιμήσουν:

Κοιμήσου, που σου ράφτουνε στην Πόλη τα πουνιά σου,
στη Βενεθιά τα ρούχα σου και τα χρυσαφικά σου.

Ο Κρητικός Λαός δεν είχε λησμονήσει, και τότε ακόμη, τη Βυζαντινή του Παράδοση και τις σχέσεις του με το Βυζάντιο, όπως φαίνεται και από τις βυζαντινές επιγραφές

,που σώζονται, στις διάσπαρτες σ' όλη την Κρήτη εκκλησίες. Σ' αυτές αναγράφεται η βυζαντινή χρονολογία από κτίσεως κόσμου, που λαμβάνεται ως χρονολογική βάση της βασιλείας των ορθοδόξων και φιλοχρίστων ημών βασιλέων... ως η παρακάτω επιγραφή της εκκλησίας τού Αποστόλου Παύλου, στο χωριό Αγ. Ιωάννη, κοντά στη Φαιστό.

...Ανεκένισθη και ανιστορήθη ο πάνσεπτος και θείος ναός τού... Αποστόλου Παύλου... επί της βασιλείας των ορθοδόξων και φιλοχρίστων ημών βασιλέων κυρού Ανδρονίκου τού Παλαιολόγου και της ευσεβεστάτης Αυγούστης κυράς Ειρήνης... έτους ΩΙΒ' (-68Ι2-Ι303. (Βλ. Γκερόλα, Μονουμέντι, ΙV, σ. 538 και Σ. Ξανθουδίδη "Αθηνά", τόμ. Ι5, σ. Ι29).

Οι Έλληνες που ζούσαν στη Βενετία, που ήταν κυρίως κρητικοί, περί τις Ι5 χιλιάδες, το ένα δέκατο τού πληθυσμού της, αποτελούσαν τη μεγαλύτερη παροικία. Μετά την εφεύρεση της τυπογραφίας το Ι440... Κρήτες τυπογράφοι... ημιλώντο πρὸς τούς Άλδους εν Ενετία... Κρήτες ετίμησαν ικανάς έδρας τών ιταλικών πανεπιστημίων και εφευρέσεις αξιόλογες εποίησαντο. Η Κρήτη κατὰ τας ΙΕ', ΙΣΤ', ΙΖ' εκατονταετηρίδας, παρήγαγε τούς επιφανέστερους άνδρες επί παιδείας και αρετή. (Βλ. Μ. Παρανίκια, Σχεδιάσμα περί της εν τώ Ελληνικῷ Έθνει καταστάσεως τών Γραμμάτων κ.λπ.) Ι867, σ. Ι53).

Τις τελευταίες δεκατίες τού τού Ι5ου αιώνα ο Χάντακας είναι το σπουδαιότερο πνευματικό και καλλιτεχνικό κέντρο. Η Σχολή της Αγ. Αικατερίνης τών Σιναϊτών (Ι550-Ι640) αναδείχεται σε σχολή πανεπιστημιακής μόρφωσης, όπου διδάσκονται αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, Φιλισοφία, Θεολογία, Ρητορική, Ζωγραφική. Απόφοιτοι της σχολής αυτής ανεδείχθησαν και διαπρέφον στα Ελληνικά Γράμματα και μερικοί ελάμπρυναν πατριαρχικούς θρόνους, όπως ο οικουμενικός πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις, ο Ιεροσολύμων Νεκτάριος, ο Αλεξανρείας Μελέτιος Πηγάς κ.λπ.

Πρώτος σχολάρχης της Σχολής ήταν ο λόγιος παπάς Ιωάννης Μορεζήνος από το Χάντακ. (Βλ. Αργ. Φραγκούλη, Η Σιναία Σχολή της Αγίας Αικατερίνης στο Χάντακ, Αθήνα Ι98Ι και

Ε.Κακουλίδου, Ο Ιωάννης Μορεζήνος και το έργο του, "Κρητικά Χρονικά", ΚΒ, σ. 19 εξ.).

Το τέλος του 16^{ου} αιώνα είχε αναπτυχθεί στο Χάντανα σπουδαία πνευματική κίνηση. Γύρω στα 1590 ο Ανδρέας Ιακώβ Κορνάρος, μεγαλύτερος αδελφός του πιθανότερου ποιητή του Ερωτοκρίτου Βιτσέντζου, ίδρυσε την περίφημη Ακαδημία των Παράξενων (ACCADEMIA DI STRAVAGANTI). Μιά εταιρία--όπως λέμε σήμερα--πνευματικών ανθρώπων, ποιητών, λογοτεχνών, καλλιτεχνών, Βενετοκρητικών και Κρητικών, που έπαιξε σπουδαίο στην Κρητική Λογοτεχνία και δείχνει το πνευματικό επίπεδ της εποχής εκείνης. "Η Ακαδημία των Παράξενων έδωσε τα πλαίσια, μέσα στα οποία αναπτύχθηκε και άνθισε το Κρητικό Θέατρο", λέει ο καθηγητής Νικ. Παναγιωτάκης. (βλ. Περιοδικό "Θέατρο", τεύχ. 27-28, 1966, σ. 45).

Ο Ανδρέας Κορνάρος ήταν ποιητής, όπως αναφέρει ο γραμματικός του μοναχός Αγάπιος Λάνδος. (βλ. βιβλίο του, Αμαρτωλών Σωτηρία, Αθήναι, 1908 σ. 478). Ποιήματά του βρέθηκαν τελευταία στην Κεντρική Βιβλιοθήκη της Φλωρεντίας, στους κώδικες Νο 435 και 436, από το Ν. Παναγιωτάκη, ("Θησαυρίσματα τόμ. 7, σ. 52 εξ.). Έγραψε επίσης Ιστορία της Κρήτης, της οποίας πολλά αντίγραφα βρίσκονται στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας.

Η Ακαδημία των Στραβαγκιάντι του Χάντανα είναι η πρώτη που ιδρύθηκε στη Βενετική Επικράτεια, λέει ο Παναγιωτάκης. Αυτό τονίζει τη σχέση και τη σημασία του Χάντανα με τη μητρόπολη Βενετία, την εποχή εκείνη.

Πολλοί Κρητικοί συμπληρώνουν τις σπουδές των στο σπουδαίο Πανεπιστήμιο της Πάντοβα. Τούς τοίχους του Πανεπιστημίου αυτού κοσμούν και σήμερα τα οικόσημα 201 Κρητικών σπουδαστών, από το 1542 μέχρι το 1648, οπότε απαγορεύτηκε η ανάρτησή των. (βλ. GEROLA, GLI STEMMI CRETESI DELL'UNIVERSITA DI PADOVA, στο ATTI DEL REALE ISTITUTO VENETO, VOL. 88, σ. 239-278), όπου αναφέρονται τα ονόματά των. Σχέδια--όχι φωτογραφίες ^Χέγγωμες--μερικών Κρητών φοιτητών δημοσιεύτηκαν τελευταία στο ετήσιο δελτίο της Εραλδικής και Γε-

νεαλογικής Εταιρίας της Ελλάδος του 1986. Όμως πρέπει να φωτογραφηθούν έγχρωμα και να δημοσιευθούν με τα χρώματά των όλα, σε ειδική έκδοση, γιατί έχουν και τα χρώματα την ιδιαίτερη σημασία των.†

Παράλληλα με τα Γράμματα αναπτύχθηκαν την ίδια εποχή και η Τέχνη, Ζωγραφική, Ξυλόγλυπτική, με κύριο κέντρο το Χάντακα. Εκατοντάδες ζωγράφοι εργάζονται σ' όλη την Κρήτη και έξω από την Κρήτη, και ιστορούν τις πολλές εκκλησίες, που κτίζονται την περίοδο της Βενετοκρατίας. Ο αείμνηστος φίλος Κωνστ. Μέρτζιος ανακοίνωσε στο Α' Κρητολογικό Συνέδριο το 1961, ονομαστικό κατάλογο 40 ζωγράφων την περίοδο 1538-1577, μεταξύ των οποίων ανέφερε, με μεγάλη συγκίνηση, και τον κορυφαίο μαΐστρο (-δάσκαλος, μάστορας) Μενέγο Θεοτοκόπουλο, όπως υπογράφει ο ίδιος, ως μάρτυρα, σε συμβόλαιο του 1566. (Βλ. Πρακτικά Α' Κρητολογικού Συνεδρίου, τόμ. ΙΕ-ΙΣΤ' β, σ. 302).

Ο μεγάλος αριθμός των ζωγράφων την περίοδο εκείνη, οφείλεται στο ανεπτυγμένο θρησκευτικό αίσθημα των Κρητικών και στην ανέγερση πολλών εκκλησιών, από τις οποίες 845 τοιχογραφημένες είναι γνωστές. Αλλά και πολλοί απ' αυτούς εργαζόταν στο Άγιο Όρος, στο Σινά, στη Βενετία κ.λπ., όπου σώζονται τα έργα των.

Την ίδια περίοδο (1538-1578), στα συμβόλαια του συμβολαιογράφου του Χάντακα Μιχ. Μαρά, αναφέρονται επίσης ονομαστικά 48 γιατροί ιερόι, όπως έλεγαν οι Βενετσάνοι τους χειρουργούς, από τους οποίους οι περισσότεροι εργαζόταν στο Χάντακα, και 19 ιατροφύσι, δηλαδή παθολόγοι.

Αναφέρονται επίσης ονομαστικά 63 δικηγόροι, αβοκάτοι, από τους οποίους μερικοί, διδάκτορες του Πανεπιστημίου της Πάντοβα. Πρέπει να σημειωθεί ότι τότε ο Χάντακας ήταν πόλη με 15 χιλιάδες κάτοικους, και σπουδαίο εμπορικό κέντρο και λιμάνι στην ανατολική Μεσόγειο, με κίνηση και επικοινωνία με λιμάνια της Ευρώπης.

Σε μερικές εκκλησίες σώζονται ξυλόγλυπτα τέμπλα, απαράμιλλης τέχνης, έργα εντόπιων καλλιτεχνών.

Συνοφίζοντας το θέμα μπορούμε να πούμε, χωρίς καμιά υπερβολή, ότι οι δύο τελευταίοι αιώνες τής Βενετοκρατίας υπήρξαν οι χρυσοί αιώνες τής Κρητικής Κουλτούρας και τής Λογοτεχνίας. Η Κρήτη, κάτω από ζυγό κατακτητή, κατόρθωσε να τον δαμάσει, να τον αφομοιώσει και να επωφεληθεί από το Φώς τής Ανεγέννησης, μέσω τού ίδιου τού κατακτητή της.

Η Κρήτη πρώτη εγκολπώθηκε το αναγεννησιακό Πνεύμα τής Δύσης, το διαμόρφωσε και το εκδήλωσε, σύμφωνα με τις ελληνικές παραδόσεις και το μετέδωσε στον Ελληνικό Χώρο.

Θεσσαλονίκη 9 Οκτ. 1988

ΣΤΕΡΓ. Γ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ